
ODROBINA LÁSZLÓ

Az oktatáspolitikai vallási alapú változásai Róma keresztény császárai alatt

Sok kutató próbálta megfejteni eddig az Apostatának nevezett Iulianus császár 61c jelzetű levelének célját, illetve összhangba hozni azt a szintén a császár uralkodási idejéből fennmaradt, CTh. 13, 3, 5 törvénnyel: mind ez idáig sikertelenül, ugyanis sem azok az érvek nem meggyőzőek, amelyek szerint a keresztény tanárokat a tanítás-tól erkölcsi alapon eltanácsoló levél, és az általánosságok szintjén maradó, a tanárok alkalmazása elé (a kereszténységet nem említő) erkölcsi feltételeket állító jogszabály ugyanazt a célt szolgálta, sem pedig azok, amelyek szerint két különböző tényállásról beszél a két szöveg. Jelen tanulmány nem kíván állást foglalni a kérdésben, viszont abból kiindulva bemutatja, mi volt a „fordított helyzet”, azaz hogy a keresztény császárok próbálták-e, és ha igen, mennyiben megváltoztatni az addig pogány auktorok szövegein tanító, és pogány istenek erkölcsstelen történeteit magyarázó oktatási rendszert, illetve, hogy még korábban a kereszténység megengedett vallás státusza előtt hogyan fogadták a keresztény vezetők, ha egy keresztény ember tanári munkát vállalt.¹

Kulcsszavak: Iulianus Apostata, keresztény tanárok, ókori iskola, antik nevelés, pogány-keresztény együttélés, keresztényüldözés, ókereszténység

Úgy gondolom, hogy a megfelelő oktatás nem a kifejezések és a nyelv fáradságosan elsajátított szimmetriájában mutatkozik meg, hanem egészséges gondolkodásmódban, olyanban, amely megértő, ugyanakkor korrekt véleményt alkot jóról és rosszról egyaránt. Ezért, amikor az ember valamiben hisz, a tanítványait viszont másra tanítja, akkor véleményem szerint egyrészt nem képes jól tanítani, másrészt nem is becsületes ember. S ha a meggyőződése és megnyilatkozásai közti eltérés pusztán triviális dolgokban mutatkozik meg, akkor azt valahogy

---

¹ Jelen tanulmány a 2022. évi XIV. Magyar Ókortudományi Konferencián felolvasott előadás írásos verziója.

el lehet viselni, bár ez is helytelen. De ha a legfontosabb dolgokban történik meg az, hogy az embernek van egy bizonyos véleménye, és közben ennek ellenkezőjét tanítja, mi más ez, mint a gazemberek viselkedése, és nem becsületes, hanem teljesen alávaló embereké, akik a legértéktelenebbnek hitt dolgokat dicsérik a legjobban, így átverik és dicséreteikkel megtévesztik azokat, akiknek el akarják adni értéktelen áruikat. Márpedig mindazoknak, akik tanítanak, becsületes embereknek kell lenniük, és nem szabad lelkükben olyan véleményeket táplálniuk, amelyek összeegyeztethetetlenek azzal, amit nyilvánosan vallanak...

Bár jelen írás címe alapján elképzelhető lenne, ám az imént idézett szövegrészlet mégsem Órigenéstől vagy Szent Ágostontól, de még csak nem is a kompromisszumképtelen Tertullianustól származik: épp ellenkezőleg. A keresztényellenes Iulianus császár egyik levele kezdődik így,² pedig a benne foglalt alapelvek lehetnének egy keresztény tanító intelmei is. A kontraszt annál is meglepőbb, mivel az Apostatának nevezett 4. századi császár levele egy későbbi szakaszában így fogalmaz – s ez lesz levelének tulajdonképpeni mondandója is:

Ha azonban (a tanítók) úgy gondolják, hogy az írók tévedtek a legtiszteltebb istenekkel kapcsolatban, akkor menjenek inkább a galileaiak gyülekezetébe, s magyarázzák Mátét és Lukácsot...

Amiért jelen írást a fenti idézetekkel kezdtem, annak nem más az oka, mint hogy rámutassak: a klasszika-filológia, az ókortörténet és az ókori egyháztörténet kutatói rengeteget foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy vajon ez a levél képezi-e a jogi háttérét annak, amikor ókori, főként keresztény, de akár pogány történetírók is úgy fogalmaztak, hogy Iulianus császár megfosztotta a keresztény tanárokat a nyilvános tanítás lehetőségétől.³ A kérdés annál is indokoltabb, mivel egy ilyen levél nem nagyon bírhatott jogi erővel, s emiatt a tudományos közvélemény inkább a *CTh.* 13, 3, 5 számú jogszabályát azonosítja a fenti rendelkezések háttereként.

---

² BIDEZ (1932: 72–75).

³ A kérdéshez ld. pl. DOWNEY (1957: 97–113), HARDY (1968: 131–143), IRMSCHER (1990: 579–592), BANCHICH (1993: 5–14), GALLINARI (1995), GERMINO (1997), KLEIN (1981: 73–94), GERMINO (2004).

Idem A. Magistros studiorum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia. Sed quia singulis civitatibus adesse ipse non possum, iubeo, quisque docere vult, non repente nec temere prosiliat ad hoc munus, sed iudicio ordinis probatus decretum curialium mereatur optimorum conspirante consensu. Hoc enim decretum ad me tractandum referetur, ut altiore quodam honore nostro iudicio studiis civitatum accedant. Dat. XV Kal. Iul., Spoletio Mamertino et Nevitta Conss. (362. június 17.)

A latin szöveg olvasásakor rögtön feltűnik, hogy nem szerepel benne sem a keresztény szó, sem bármi más, ami a fenti szerzők negatív állítására utalna Iulianusszal kapcsolatosan. Egyszerűen azt írja elő a jogszabály, hogy a városok alaposan vizsgálják meg azt, aki tanítani szeretne, s ha úgy döntöttek, megfelelő a jelentkező, akkor még a császárhoz is fel kell terjeszteniük a jelöltet jóváhagyásra.

A tudományos konszenzus⁴ szerint a fenti rendelkezést nem sokkal Iulianus halála után, 364 januárjában visszavonták a *CTh*-ban sorban következő rendelettel:⁵

CTh. 13, 3, 6. Impp. Valentinianus et Valens AA. ad Mamertinum praefectum praetorio. Si qui erudiendis adolescentibus vita pariter et facundia idoneus erit, vel novum instituat auditorium vel repetat intermissum. Dat. III Id. Ian. Divo Ioviano et Varroniano cons. (364. január 11.)

A fenti rendelet fordításából azonban nem úgy tűnik, mintha célja az előző hatályon kívül helyezése lenne. Talán az egyetlen szófordulat, ami ilyesmire utalhat, az a *vel repetat intermissum*, azaz „folytassa azt, amit abbahagyott”.

Számos megoldási javaslat született a fenti problémák feloldására:⁶ szerencsére azonban egyik sem tűnik annyira meggyőzőnek, hogy a problémát lezártnak tekinthessük, s ezzel megszűnjék a további kutatások lehetősége. Az viszont eléggé szembeűnő az első két idézet, illetve

---

⁴ A vitát jól áttekinti pl. GERMINO (2004: 167–192).

⁵ Vö. VÖSSING (2003: 492).

⁶ Legutóbb ld. GERMINO (2004: 193–240).

az egyéb ókori források⁷ olvasásakor, hogy Iulianus valóban megtehetette, amivel később vádolták,⁸ s mindennek alapja valóban az az erkölcsi egyenesség megkövetelése lehetett a korábban keresztény, később azonban ismét pogánnyá lett császár részéről, amire ő maga utalt a levelében: „a keresztények ne tanítsák azt, amiben nem hisznek”.

Miközben a fenti idézeteket (és a problémával foglalkozó tudományos közleményeket, monográfiákat) olvassuk, szembeötlő a hiány a másik oldalon: a keresztény császárok – bár megtehették volna –, semmiféle hasonló radikális intézkedést nem fogantatosítottak a kereszténység vagy a keresztények helyzetbe hozása érdekében az oktatás területén.⁹ (Hogy érezzük a probléma súlyát, *mutatis mutandis* ez olyan lehetett, mintha Magyarországon 1990-ben nem vezették volna ki az egyetemi kötelező stúdiumok közül a marxizmus-leninizmust, a tudományos szocializmust, vagy még erősebb példával élve, mintha 1990 előtt az L betű írását Lenin, az M-ét Marx, az E-ét Engels, az Sz-ét pedig Sztálin nevével gyakoroltatták volna a gyerekekkel az iskolában, s ezt mind a mai napig érintetlenül hagyták volna.)

Bár történtek lépések a 4. században az oktatási tevékenység szabályozására, azonban ezek nem nagyon értelmezhetőek a császárok részéről a kereszténység melletti kiállásként. Tudjuk, hogy a római oktatás korábban is alapvetően „piaci alapokon” működött,¹⁰ a császárok nem igazán avatkoztak be a tevékenység szabályozásába.¹¹ Amikor mégis megtették, szabályozó tevékenységük elsősorban arra korlátozódott, hogy adómentességet garantáltak az oktatóknak/tanároknak, illetve egyes ritka esetekben¹² (Rómában, Athénben és később Konstantinápolyban) kvázi tanszékeket állítottak fel, ahol a tanároknak pénzt garantáltak tevékenységükért.¹³

---

⁷ A törvényre vonatkozó külső forrásokhoz ld. GERMINO (2004: 51–110).

⁸ Vö. VÖSSING (2002: 253).

⁹ VÖSSING (2002: 244).

¹⁰ MARROU (1972: 127–132).

¹¹ VÖSSING (2003: 470–475).

¹² VÖSSING (2003: 489).

¹³ Ld. VÖSSING (2002: 246).

Vespasianus volt az első császár, aki a tanároknak adómentességet adott – még a provinciákban is, illetve két olyan retorikai tanári állást létesített Rómában, ahol az oktatási helyiséget és még a bért is a tanárok rendelkezésére bocsátották.¹⁴ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a fővárostól eltérő helyszíneken a tanárok adómentességéért nem az állam, hanem a város „állt helyt”¹⁵ – a császár előírása alapján.¹⁶

Antoninus Pius konkrétan meghatározta, hogy mekkora város hány tanárnak adhatott mentességet: kisebb városok három *grammaticus*nak és három rétor tanárnak, a nagyobbak négynek-négynek, a metropoliszok pedig ötnek-ötnek.¹⁷ A tanárok kiválasztása a város felelősége volt.¹⁸ Emellett a városok még két módon támogathatták a tanárt: adhattak számukra ingyenesen oktatási helyiséget, illetve akár bért is fizethettek nekik.¹⁹

Első következtetésként megállapítható, hogy a császárok szabályozó tevékenysége nem hasonlítható a modern oktatásszabályozáséhoz, amikor a cél egy általános írás-olvasás-számolás, alapvető műveltség garantálása az emberek minél nagyobb rétegének, vagy esetleg hátrányos helyzetű térségek, emberek helyzetbe hozása az oktatás által.²⁰ Egyes kutatók szerint az a tény, hogy a császárok időről időre megerősítették azokat a privilégiumokat, amelyekben a tanárok részesültek – úgy azonban, hogy közben nem terhelték az állami költségvetést –, inkább saját presztízsük emelését szolgálta.²¹

Felmerül a kérdés, nem az volt-e a császárok célja, hogy az így támogatott tanárok által kiképeztesse maguknak egy funkcionáriusréteget, aki részt vesz majd a birodalom irányításában. A szakirodalom ugyanakkor a harmadik századig elveti ennek a lehetőségét,²² mivel egyrészt az állami funkciók betöltése nem az iskolázottsághoz, hanem

---

¹⁴ Suet. *Vesp.* 18.

¹⁵ Ld. ehhez VÖSSING (2002: 244).

¹⁶ FEIN (1994: 285).

¹⁷ VÖSSING (2003: 490).

¹⁸ *Dig.* 27, 1, 6, 2–4; *CI* 10, 53, 2.

¹⁹ Plin. *Ep.* 4, 13, 6.

²⁰ VÖSSING (2003: 485).

²¹ VÖSSING (2002: 249).

²² VÖSSING (2003: 491).

egy adott társadalmi réteghez való tartozáshoz volt kötve²³ – ami persze magával hozta egy bizonyos szintű iskolázottság meglétét,²⁴ másrészt pedig az általános képzés nem valamiféle végzettség vagy képzettség megadásával végződött, és nem képesített semmilyen munkakör betöltésére.²⁵

A negyedik századtól ugyanakkor elkezdődik egy komolyabb társadalmi mozgás a ranglétrán felfelé:²⁶ ez pedig valóban az iskolázottsághoz volt kötve.²⁷ Ugyanakkor ez a jelenség korántsem volt általános: inkább kivételnek volt tekinthető.²⁸

De lássuk akkor, mi történt a negyedik században! Constantinus csupán a tanárok adó- és egyéb *munus*-mentességét erősíti meg:

CTh. 13, 3, 1. Imp. Constantinus A. ad Volusianum. Medicos, grammaticos et professores alios litterarum inermes esse cum rebus, quas in civitatibus suis possident, praecipimus et honoribus fungi; in ius etiam vocari eos vel pati iniuriam prohibemus, ita ut, si quis eos vexaverit, centum milia nummorum aerario inferat a magistratibus vel quinquennialibus exactus, ne ipsi hanc poenam sustineant... (321. augusztus 1.)

CTh. 13, 3, 3. Idem A. ad populum. Beneficia divorum retro principum confirmantes medicos et professores litterarum, uxores etiam et filios eorum ab omni functione et ab omnibus muneribus publicis vacare praecipimus nec ad militiam comprehendendi neque hospites recipere nec ullo fungi munere, quo facilius liberalibus studiis et memoratis artibus multos instituant. Proposita V Kal. Octob. Constantinopoli Dalmatio et Zenofilo cons. (333. szeptember 27.)

Valentinianus és Valens 364-ben kiadott rendeletét már láttuk korábban: példaszerű életet és tudást követel meg tőlük; ez a feltétele, hogy tanárként működjenek.

---

²³ VÖSSING (2003: 488).

²⁴ NOETHLICH (1981: 81).

²⁵ VÖSSING (2002: 249).

²⁶ NELLEN (1981).

²⁷ August. *Conf.* 1, 9, 14; 2, 3, 8.

²⁸ VÖSSING (2002: 251).

CTh. 13, 3, 6. Impp. Valentinianus et Valens AA. ad Mamertinum praefectum praetorio. Si qui erudiendis adolescentibus vita pariter et facundia idoneus erit, vel novum instituat auditorium vel repetat intermissum. Dat. III Id. Ian. Divo Ioviano et Varroniano cons. (364. január 11.)

Gratianus 376. évi „iskolarendelete”²⁹ újrászabályozta a provinciák fővárosaiban dolgozó tanárok juttatásait, ugyanakkor azt is leszögezte, hogy a városok döntése után nincs szükség császári megerősítésre a tanárok alkalmazásához:³⁰

CTh. 13, 3, 11. Imppp. Valens, Gratianus et Valentinianus AAA Antonio praefecto praetorio Galliarum. Per omnem dioecesim commissam magnificentiae tuae frequentissimis in civitatibus, quae pollent et eminent claritudine, praeceptorum optimi quique erudiendae praesideant iuventuti: rhetores loquimur et grammaticos Atticae Romanaeque doctrinae. quorum oratoribus viginti quattuor annorum e fisco emolumenta donentur, grammaticis Latino vel Graeco duodecim annorum deductior paulo numerus ex more praestetur, ut singulis urbibus, quae metropoles nuncupantur, nobilium professorum electio celebretur nec vero iudicemus, liberum ut sit cuique civitati suos doctores et magistros placito sibi iuvare compendio. Trevirorum vel clarissimae civitati uberius aliquid putavimus deferendum, rhetori ut triginta, item viginti grammatico Latino, Graeco etiam, si qui dignus repperiri potuerit, duodecim praebeantur annonae. Dat. X Kal. Iun. Valente V et Valentiniano AA. cons. (376. május 23.)

Érdekes ebben a sorban Valentinianus 370-ből származó rendelkezése, amelyben nagyon szigorúan a Rómába tanulási céllal érkező diákok életét, viselkedését, és az oktatási kereteiket szabályozza. Ajánlólevéllel kell érkezniük, amelyben rögzíteni kell, hogy milyen tanulmányokat végeztek addig, egy állami hivatalnok felügyelte a diákok mindennapi életét, 20 éves korukig maradhattak Rómában, kerülniük kellett minden illetlen társaságot. A kihágókat nyilvánosan megbotozták, s kiutasították a városból.³¹

---

²⁹ Ld. VÖSSING (2003: 493–494).

³⁰ Ld. ehhez MARROU (1972: 127), VÖSSING (2002: 256).

³¹ MARROU (1972: 132), KUNDEREWICZ (1972: 576).

CTh. 14, 9, 1. Imppp.Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Olybrium praefectum urbi. Quicumque ad urbem discendi cupiditate veniunt, primitus ad magistrum census provincialium iudicum, a quibus copia est danda veniendi, eiusmodi litteras perferant, ut oppida hominum et natales et merita expressa teneantur; deinde ut in primo statim profiteantur introitu, quibus potissimum studiis operam navare proponant; tertio ut hospitia eorum sollicite censualium norit officium, quo ei rei impertiant curam, quam se adseruerint expetisse. Idem immineant censuales, ut singuli eorum tales se in conventibus praebeant, quales esse debent, qui turpem inhonestamque famam et consociationes, quas proximas putamus esse criminibus, aestiment fugiendas neve spectacula frequentius adeant aut adpetant vulgo intempestiva convivia. quin etiam tribuimus potestatem, ut, si quis de his non ita in urbe se gesserit, quemadmodum liberalium rerum dignitas poscat, publice verberibus adfectus statimque navigio superpositus abiciatur urbe domumque redeat. his sane, qui sedulo operam professionibus navant, usque ad vicesimum aetatis suae annum Romae liceat commorari. Post id vero tempus qui neglexerit sponte remeare, sollicitudine praefecturae etiam impurius ad patriam revertatur. verum ne haec perfunctorie fortasse curentur, praecelsa sinceritas tua officium censuale commoneat, ut per singulos menses, qui vel unde veniant quive sint pro ratione temporis ad Africam vel ad ceteras provincias remittendi, brevibus comprehendat, his dumtaxat exceptis, qui corporatorum sunt oneribus adiuncti. similes autem breves etiam ad scrinia mansuetudinis nostrae annis singulis dirigantur, quo meritis singulorum institutionibusque compertis utrum quandoque nobis sint necessarii, iudicemus. Dat. IIII Id. Mart. Trevisis Valentiniano et Valente III AA. cons. (370. március 12.)

A kutatók általános véleménye szerint azonban ez a rendelkezés nem annyira az oktatást, mint és sokkal inkább az oktatáshoz kapcsolódó adómentességet kívánta szabályozni, illetve az ezzel kapcsolatos visszaéléseknek óhajtott gátat szabni.³²

Végül említést kell tennünk II. Theodosius császárnak az ún. egyetemalapító rendelkezéséről, amivel Konstantinápolyban 425-ben egy 31

---

³² Ld. ehhez VÖSSING (2002: 259).

főből álló oktatási intézményt alapít, s ezzel együtt megváltoztatja azt a korábbi gyakorlatot, miszerint bárki nyilvános helyeken taníthatott.³³

Összefoglalva tehát: a római iskola államosításáról, de akár keresztényiesítéséről egyáltalán nem beszélhetünk a keresztény császárkorban sem.³⁴ A tanárok és iskolák többsége piaci alapon működött. Ahol a tanárok fizetést kaptak, ott azt a városok adták nekik. A keresztény császárkorban erősödött az a tendencia, hogy központilag szabályozzák a városok oktatáspolitikáját.³⁵

Van még két olyan motívum, amelyekről szót kell ejteni ahhoz, hogy nagyjából átfogó képet kapjunk az első keresztény évszázad oktatáspolitikai szabályozásairól. Ez a két dolog pedig nem közvetlenül, hanem közvetetten érintette a *litterae liberales* stúdiumait.

1. A császárok elkezdtek ösztönözni a szakmaszerzést³⁶ az általános stúdiumokkal szemben – természetesen amellet, hogy megmaradt a klasszikus tanulmányok iránti elsődleges vonzalom.³⁷

Konstantin 334-ben kiadott rendeletével megparancsolja, hogy a provinciák vezetői igyekezzenek minden eszközzel rávenni a 18 évet betöltött, *litterae liberales* stúdiumokon már túl lévő fiatalokat, hogy továbbtanulás helyett inkább építészeti tanulmányokra vállalkozzanak: ösztöndíjakat ajánl fel számukra, s teljes adómentességet kínál nekik és a szüleiknek is.³⁸

CTh. 13, 4, 1. Imp. Constantinus A. ad Felicem. Architectis quam plurimis opus est; sed quia non sunt, sublimitas tua in provinciis Africanis ad hoc studium eos impellat, qui ad annos ferme duodeviginti nati liberales litteras degustaverint. Quibus ut hoc gratum sit, tam ipsos quam eorum parentes ab his, quae personis iniungi solent, volumus esse immunes ipsisque qui discent salarium

---

³³ *CTh.* 14, 9, 3. Vö. VÖSSING (2003: 495), KUNDEREWICZ (1972: 575).

³⁴ MARROU (1972: 127), VÖSSING (2003: 496).

³⁵ Vö. VÖSSING (2002: 261–262).

³⁶ A témáról bővebben ld. ODRÓBINA (2018: 9–35).

³⁷ MARROU (1972: 127–129).

³⁸ Vö. KUNDEREWICZ (1972: 576).

competens statui. Proposita VI Kal. Sept. Karthagine Optato et Paulino cons. (334. augusztus [?] 27. [?])

Ezt a mentességet terjeszti ki Konstantin 337-ben egy sor egyéb szakmára is: azonban ezúttal a mesterekre vonatkozóan, hogy tökéletesítsék magukat a szakmájukban, illetve, hogy megtanítsák arra gyerekeiket is.³⁹

CTh. 13, 4, 2. Idem A. ad Maximum praefectum praetorio. Artifices artium brevi subdito comprehensarum per singulas civitates morantes ab universis muneribus vacare praecipimus, si quidem ediscendis artibus otium sit adcommodandum; quo magis cupiant et ipsi peritiores fieri et suos filios erudire. Dat. III Non. Aug. Feliciano et Titiano cons. (337. augusztus 2.)

Constantius 344-ben kiveszi a *munera* kötelezettsége alól egyes építészettel összefüggő szakmák tanítóit.⁴⁰

CTh. 13, 4, 3. Imp. Constantius et Constans AA. ad Leontium praefectum praetorio. Mechanicos et geometras et architectos, qui divisiones partium omnium incisionesque servant mensuris et institutis operam fabricationi stringunt, et eos, qui aquarum inventos ductus et modos docili libratione ostendunt, in par studium docendi adque discendi nostro sermone perpellimus. Itaque inmunitatibus gaudeant et suscipiant docendos qui docere sufficiunt. Dat. Prid. Non. Iul. Leontio et Sallustio cons. (344. július 6.)

2. A másik változást az jelentette, hogy az emberek elkezdtek észrevenni: a hivatalokba történő beáramláshoz sem kellett már kötelezően a retorikai iskola.⁴¹ Elég volt például a gyorsírás elsajátítása, ezen keresztül ugyanis a megbízható emberek közel kerülhettek a fő döntéshozókhoz, s így lehetőségük nyílt arra, hogy rövid időn belül vezető funkcionárius-sá⁴² váljanak (a keresztény császárok ugyanis jobban bíztak a keresztény

³⁹ Vö. KUNDEREWICZ (1972: 576).

⁴⁰ Vö. KUNDEREWICZ (1972: 576).

⁴¹ Annak ellenére, hogy az elsődleges út mégis a rétori iskola maradt; vö. MARROU (1972: 127–132).

⁴² MARROU (1972: 133), KUNDEREWICZ (1972: 585).

műveletlenekben, mint a művelt pogányokban).⁴³ E folyamat következtében elkezdett erodálódni a hivatalnokok kulturális szintje, illetve a klasszikus stúdiumok vonzereje is.⁴⁴

Szintén a gyorsabb érvényesülés útja lehetett a jogi tanulmányok választása a *litterae liberales* helyett: a szó szerint vett ügyvédséget ugyan a rétor látta el, ám ő a felkészüléséhez igénybe vette az ún. *pragmaticus* segítségét, aki elmagyarázta neki a jogi helyzetet. Ezek a *pragmaticusok* is gyorsan tudtak felfelé haladni a ranglétrán, s nem kellett olyan hosszú idő a tanulmányaikhoz sem.⁴⁵

Mindeközben az oktatás tartalma egyáltalán nem változott, legalábbis állami szinten erre vonatkozóan semmilyen intézkedéssel nem találkozunk, s nem is hallunk ilyenről.⁴⁶ Nem változott továbbá a *litterae liberales* oktató intézmények felépítése sem.⁴⁷

De nézzük meg, mi lehetett az oka annak, hogy a döntéshozók nem akarták a pogány tartalmú stúdiumokat keresztényekké alakítani?

1. Elsősorban nem nagyon lett volna mire átalakítani. Készültek ugyan keresztény tartalmú tankönyvek, azonban ezek színvonala nem ütötte meg az ókori művelt emberek és tanárok mércéjét.⁴⁸ Voltak olyanok, akik a latin Biblián tanultak latinul, volt, aki a görög történetek helyett himnuszokat és zsoltárokat magyarázott diákjainak,⁴⁹ ugyanakkor a klasszikus szövegmagyarázat módszerei, valamint a klasszikus filozófia kategóriái kiválóan alkalmazhatóak voltak a Biblia értelmezése során, a retorikai képzés közben elsajátított készségek pedig jól jöttek a templomi prédikációkban is.⁵⁰

2. Másodsorban a tanítás tartalma pogány volt ugyan, ám ezekhez annyira hozzászórtak, hogy sok esetben nem is érzékelték már a vallási

---

⁴³ KUNDEREWICZ (1972: 578–579).

⁴⁴ MARROU (1972: 128).

⁴⁵ KUNDEREWICZ (1972: 586).

⁴⁶ MARKSCHIES (2002: 100–101).

⁴⁷ MARROU (1972: 127–141).

⁴⁸ MARKSCHIES (2002: 101–102).

⁴⁹ MARROU (1972: 140).

⁵⁰ Ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy még a 3. században sem volt kizárt, hogy egy püspök analfabéta legyen; vö. MARKSCHIES (2002: 108).

jelentésüket.⁵¹ inkább egyfajta kulturális élettérként fogták fel a görög mítoszokat,⁵² illetve a kereszténység elismerte a klasszikus kultúra érdemeit, ezért átvette azt.⁵³ Már említést tettünk arról, hogy az istenek nevének kezdőbetűivel tanulták a betűket, vagy hogy az istenek történeteiben tanultak olvasni, amelyek pedig tele voltak házasságtöréssel, gyilkossággal, ármánnyal. Szent Ágoston szerint nem zavarta a szülőket, hogy pogány iskolába kell adniuk a gyerekeiket, s szinte nem tudunk egyetlen olyan irodalmi helyről sem, ahol kifogásolták volna, hogy pogány tartalmakon tanulnak a diákok. Továbbá az is fontos tény, hogy a vallási nevelés a családban, illetve a liturgiában történt.⁵⁴ Christoph Markschies komikusan, ámde tanulságosan a következőképpen alakítja át Harnack mondását: „a keresztény vértanúknak azért kellett meghalniuk, mert elutasították, hogy olyan isteneknek áldozzanak, akiknek nevét gyermekkorukban vagy százszor leírták viasztáblájukra”.⁵⁵

3. Találunk ugyanakkor komoly ellenvéleményt is a keresztények tanári állásával kapcsolatosan.⁵⁶ Tertullianus például azt mondja, hogy keresztény ember nem dolgozhat tanárként, hiszen ez olyan szakma, mint az istenek papjaié.⁵⁷ Tertullianus ugyanakkor olyan maximálpozíciót foglal el ebben a kérdésben, amely nem felelt meg sem a valóságnak, sem pedig a keresztény közösség teológiai elképzeléseinek.⁵⁸ A Hyppolitosnak tulajdonított *Traditio Apostolica* a tanári mesterséget a bordélyüzemeltetőivel, az istenszobrok készítőivel és a pogány papokéival állítja egy sorba, akiknek fel kell adniuk szakmájukat, mielőtt elkezdhetnék a keresztelési oktatást: később ugyanakkor megengedőbb lesz, amennyiben úgy fogalmaz: „ha a tanárnak nincs más kétkezi

---

⁵¹ MARKSCHIES (2002: 102).

⁵² MARROU (1972: 128), MARKSCHIES (2002: 107).

⁵³ Szemben a zsidó kultúrával, amely ebben az időben egyfajta kulturális gettóba zárkózott; a kereszténység – afféle misszionárius vallásként – átvette és alkalmazta a görög és a latin nyelvet; vö. MARROU (1972: 136–138).

⁵⁴ MARROU (1972: 140), DI BERARDINO (1972: 549).

⁵⁵ MARKSCHIES (2002: 107).

⁵⁶ MARROU (1972: 140).

⁵⁷ Tert. *Idol.* 10, 1–7. Ld. ehhez DI BERARDINO (1972: 551).

⁵⁸ MARKSCHIES (2002: 104).

szakmája, amiből meg tudna élni, akkor maradhat tanár”.⁵⁹ Az arab nyelven megmaradt *Hyppolitos kánonjai* értelmében a keresztény tanárnak el kell mondania diákjai előtt, hogy a pogányok istenei nem istenek, csak démonok,⁶⁰ s a 4. századból származó *Apostoli konstitúciók* már nem is említik a tanári szakmát a tiltottak között.⁶¹

A tények ugyanakkor bizonyítják a keresztények *sensus fideliumát* (*ante litteram*): már a Konstantint megelőző korból ismerünk számos sírfeliratot, amelyek szerint sok keresztény volt tanár,⁶² másrészt nem szabad illúziókat dédelgetnünk az ókori keresztények személyes kereszténységének foka tekintetében sem.⁶³ Órigenés 202-ben grammatikai iskolát nyitott Alexandriában,⁶⁴ s ez nem zavarta a város püspökét, Demetriost sem,⁶⁵ 264-ben Anatolios, Laodicea jövődő püspöke veszi át a város aristotelési filozófiát oktató tanszékét.⁶⁶ 268 körül Malchiónt, aki addig Antiókia retorikai iskoláját vezette, pappá szentelik „hitének egyszerűsége miatt”.⁶⁷ A keresztény tanulók „civil” iskolába jártak: az egyházban akkoriban fel sem merült a gondolat, hogy iskolákat tartson fenn.⁶⁸ A 4. századra pedig a klasszikus iskolát tökéletesen asszimilálták a keresztények.⁶⁹

4. Az iskola formájának és tartalmának a változatlansága leginkább a kereszténység és az antik kultúra szoros szövetségének volt köszönhető, amennyiben az antik kultúrában tanult módokon sajátították és mélyítették el a kereszténység tanítását is. A pogány szerzők magyarázásának módszerei egy az egyben alkalmazhatóak voltak a Szentírás szöve-

---

⁵⁹ *Trad. Ap.* § 16.

⁶⁰ *Can. Hypp.* 12.

⁶¹ *Const. Ap.* 8, 32, 8–10.

⁶² MARKSCHIES (2002: 105).

⁶³ MARKSCHIES (2002: 107).

⁶⁴ *Eus. Hist. Eccl.* 6, 2, 12–13.

⁶⁵ Sőt az is feltételezhető, hogy Órigenés apja is *grammaticus* volt; vö. DI BERARDINO (1972: 553).

⁶⁶ *Eus. Hist. Eccl.* 7, 32, 6–22.

⁶⁷ *Eus. Hist. Eccl.* 7, 29, 2.

⁶⁸ DI BERARDINO (1972: 549).

⁶⁹ MARROU (1972: 141), MARKSCHIES (2002: 104).

geinek magyarázatakor is.⁷⁰ A retorikát kiválóan tudták használni a keresztény lelkipásztorok a prédikációkban. A filozófia pedig felkészítette a teológust a fogalmi rendszer és a logika alkalmazására a teológiában.⁷¹

Konklúzió: avagy miért zavarta Iulianus császárt a keresztény tanárok hite és tanításuk tartalma közötti diszharmónia?

Lehet, hogy csak Iulianus császárnak volt probléma a disszonancia – és a másik oldalon Tertullianusnak? – Mindketten maximalisták voltak, s mindketten el voltak szakadva a valóságtól. Akik viszont a valóság talaján álltak, azok nem ragadtatták magukat ilyen kijelentésekre, hanem kibékítették a kereszténységet a klasszikus kultúrával, sőt a kereszténység szolgáló lányává tették azt.

Felhasznált irodalom

- BANCHICH 1993 TH. BANCHICH, *Julian's School Laws: Cod. Theod. 13.5.5 and Ep. 42*, *Ancient World*, 24 (1993), 5–14.
- BIDEZ 1932 J. BIDEZ, *Oeuvres complètes*, Paris, 1932.
- DI BERARDINO 1972 A. DI BERARDINO, *Maestri cristiani del III secolo nell'insegnamento classico*, *Augustinianum*, 12 (1972), 549–556.
- DOWNEY 1957 G. DOWNEY, *The Emperor Julian and the Schools*, *Criminal Law and Jurisprudence*, 53 (1957), 97–113.
- FEIN 1994 S. FEIN, *Die Beziehungen der Kaiser Trajan und Hadrian zu den litterati*, Stuttgart – Leipzig, 1994.
- GALLINARI 1995 A. GALLINARI, *Il pensiero politico-educativo dell'imperatore Giuliano l'Apostata*, Formia, 1995.
- GERMINO 1997 E. GERMINO, *La legislazione scolastica dell'imperatore Giuliano: C. Th. 13, 3, 5 ed Epistula 61C: tra misure anticristiane e riforma del munus docendi*, Napoli, 1997.
- GERMINO 2004 E. GERMINO, *Scuola e cultura nella legislazione dei Giuliano l'Apostata*, Napoli, 2004.
- HARDY 1968 B. C. HARDY, *The Emperor Julian and His School Law*, *Church History*, 37 (1968), 131–143.
- IRMSCHER 1990 J. IRMSCHER, *La politica religiosa dell'imperatore Giustiniano contro i pagani e la fine della scuola neoplatonica ad Atene*, *Cristianesimo nella Storia*, 11 (1990), 579–592.

---

⁷⁰ MARKSCHIES (2002: 113–114).

⁷¹ MARROU (1972: 141).

- KLEIN 1981 R. KLEIN, *Kaiser Julian's Rhetoren- und Unterrichtsgesetze*, Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, 76 (1981), 73–94.
- KUNDEREWICZ 1972 C. KUNDEREWICZ, *Le gouvernement et les étudiants dans le code Théodosien*, Revue historique de droit français et étranger, 50 (1972), 575–588.
- MARKSCHIES 2002 Chr. MARKSCHIES, *Lehrer, Schüler, Schule: zur Bedeutung einer Institution für das antike Christentum*, in: von U., Egelhaaf-Gaiser – A. Schäfer (Hrsg.), *Religiöse Vereine in der römischen Antike: Untersuchungen zu Organisation, Ritual und Raumordnung (Studien und Texte zu Antike und Christentum 13)*, Tübingen, 2002, 97–120.
- MARROU 1972 H.-I. MARROU, *L'école de l'antiquité tardive*, La scuola nell'Occidente latino dell'alto Medioevo, 19 (1972), 127–143.
- NELLEN 1981 D. NELLEN, *Gebildetes Beamtentum und spätrömisches Reich im Westen zwischen 284 und 395 nach Christus*, Bochum, 1981.
- NOETHLICHS 1981 K.-L. NOETHLICHS, *Beamtentum und Dienstvergehen*, Wiesbaden, 1981.
- ODROBINA 2018 ODROBINA L., *Az ókori „duális képzés”? – Tanulószerződések akkor és most*, in: Munding M. – Szovák K. – Takács L. (szerk.), *Techné: A szakképzés módszerei az ókorban és a középkorban (Studia Philologica 5)*, Piliscsaba, 2018, 9–35.
- VÖSSING 2002 K. VÖSSING, *Staat und Schule in der Spätantike*, Ancient Society, 32 (2002), 243–262.
- VÖSSING 2003 K. VÖSSING, *Die Geschichte der römischen Schule – ein Abriss vor dem Hintergrund der neueren Forschung*, Gymnasium, 110 (2003), 455–497.

Religion-based Changes in Education Policy under the Christian Emperors of Rome

Many researchers have so far tried to decipher the purpose of the letter 61c of the Emperor Julian (the Apostate) and to bring it into harmony with the law CTh 13, 3, 5, also preserved from the emperor's reign. These attempts have so far been unsuccessful because neither the arguments that the letter prohibited Christian teachers from teaching on moral grounds and the law (which otherwise remained at a level of generalities) that imposed moral conditions on teachers' employment (without mentioning Christianity at the same time) served the same purpose, nor that the two texts speak of two different facts, are convincing. The aim of this thesis is not to take a position on the issue, but to present, based on this question, what the "reverse situation" was, i.e., whether and to what extent the Christian emperors tried to change the educational system that had been teaching on the texts of pagan authors and explaining the immoral stories of pagan gods, and how, even before Christianity was a

permitted religion, Christian leaders welcomed a Christian man to take up a teaching job.

Keywords: Julian the Apostate, Christian teachers, ancient school, ancient upbringing, Pagan-Christian coexistence, persecution of Christians, early Christianity